

JEZIK U ROMANU

Osobenost jezika romana, kao naročitog literarnog žanra, nedovoljno je izučena. Većina radova u kojima se analiziraju jezik i stil romana, u manjoj ili većoj meri, uđavaju se od osobnosti romaneskog žanra, od specifičnih uslova života jezika u romanu. U njima se jezik i stil romansijera ne tretiraju kao jezik i stil *romana*, nego kao izraz određene umetničke individualnosti, ili kao stil određenog pravca, ili, konično, kao pojava opštег poetskog jezika. Umetnička individualnost autora, literarni pravac, opšte osobnosti poetskog jezika određene epohu u svim tim slučajevima zaklanaju od nas sâm žanr sa njegovim specifičnim zahtevima od jezika i naročitim mogućnostima koje on daje jeziku. Rezultat većine radova o romanu su uporedive nezнатне stilističke varijacije — individualne ili karakteristične za određeni literarni pravac — koje od nas savršeno skrivaju snažne stilističke crte određene razvojem romana kao naročitog žanra. Međutim, u uslovima romana reč živi naročiti život, život neshvatljiv, iz aspekta stilističkih kategorija nastalih na osnovu poetskih žanrova u uskom smislu.

Razlike romana i nekih njemu bliskih formi od svih ostalih žanrova — poetskih žanrova u najužem smislu — toliko su sušinske i principijelne da je svaki pokušaj

prenošenja na roman pojmove i normi *poetske slikovnosti* osuđen na neuspeh. Poetska slikovnost, u najužem značenju, tako i postoji u romanu (prvenstveno u autorovom direktnom govoru), za roman ima drugostepeni značaj. Više od toga, direktna slikovnost u romanu veoma često zadobija sasvim naročitu indirektnu funkciju. Evo, na primer, kako Puškin karakteriše poeziju Lenskog:

Он пел любовь любви послушный,
И песнь его была ясна,
Как мысли девы простодушной,
Как сон младенца, как луна...)

(sledi razvijanje poslednjeg poređenja).

Poetske slike (u stvari, metaforična pođenja), koje ispoljavaju »pesmu« Lenskog, ovde uopšte nemaju direktno poetsko značenje. Njih ne treba shvatiti kao Puškinove neposredne poetske slike (iako je, formalno, karakteristika data od autora). Ovde »pesma« Lenskog sama sebe karakteriše, na svom jeziku, u svom poetskom maniru. Direktna Puškinova karakteristika »pesme« Lenskog — ona je u romanu — zvuči sasvim drukčije:

Так он писал темно и вяло...?)

U navedenim stihovima zvuči pesma samog Lenskog, njegov glas, njegov poetski stil, ali oni su ovde prožeti autorovim parodično-ironičnim akcentima — zato i nisu satkani od autorovog jezika ni kompozicijno, ni gramatički. Pred nama je stvarno slika pesme Lenskog, ali ne poetska u uskom smislu, nego tipično romaneskna slika: to je slika tudeg jezika, u konkretnom slučaju slika tudeg poetskog stila (sentimentalno romantičnog). Pesničke metafore tih stihova (»как сон младенца«, »как луна« i dr.) ovde uopšte nisu osnova izražajna sredstva (kakve bi bile u direktnoj ozbiljnoj pesmi Lenskog); one same ovde postaju predmet izraza, upravo parodijsko-stilizirajućeg izraza. Ta romaneskna slika tudeg stila (sa pravim metaforama koje u njega ulaze) u sistemu direktnog autorovog jezika (koji mi zahtevamo) uzeta je u intonacione navodnike, u stvari u padodjisko-ironične. Ako odbacimo te intonacione navodnike i prihvativimo ovde upotrebljene metafore kao direktna izražajna sredstva samog autora, srušićemo romanesknu sliku tudeg stila, to jest baš onu sliku koju je Puškin, kao romansijer, ovde gradio. Od, od, naš zahtevanog, direktnog govoru autora izraženi poetski jezik Lenskog je veoma daleko: on služi jedino kao predmet izraza (skoro kao stvar), autor je skoro potpuno izvan jezika Lenskog (jedino njegovi parodijsko-ironični akcenti prodiru u taj »tudi jezik«).

Ali, evo drugog primera iz »Onjegin«:

Кто жил и мыслил, тот не может
В душе не презирать людей;
Кто чувствовал, того тревожит
Призрак невозвратимых дней,
Тому уж нет очарований,
Того змия воспоминаний,
Того раскаянье грызет.)

Bilo bi moguće misliti da je pred nama direktna poetska sentencija samog autora. Ali već sledeći stihovi:

Все это часто придает
Большую прелест разговору!)

(uslovnog autora sa Onjeginim), — bacaju laku objektivnu sen na tu sentenciju. Iako ona ulazi u autorskog govor, izgrađena je u oblasti delovanja Onjeginovog glasa, u Onjeginovom stilu. Pred nama je ponovo romaneskna slika tudeg stila. Ali, izgrađena je nekako drukčije. Sve slike tog odlomka javljaju se kao predmet izraza: one se izražavaju kao Onjeginov stil, kao Onjeginov pogled na svet. U tom pogledu one su slične slikama pesme Lenskog. Ali, za razliku

od poslednje, slike navedene sentencije, budući da su predmet prikazivanja, u isto vreme i same prikazuju, tačnije izražavaju autorovu misao, jer autor je sa njom u znatnoj meri solidaran iako vidi ograničenosti i nepotpunost onjeginosko-bajronskog pogleda na svet i stil. Na taj način autor (to jest, od nas postavljen direktan autorov govor) je mnogo bliže Onjeginovom »jeziku« nego »jeziku« Lenskog: on nije izvan njega, nego je u njemu; on ne samo da slika taj »jezik«, on i sam u izvesnoj meri govor i tim »jezikom«. Junak se nalazi u zoni mogućeg razgovora sa njime, u zoni dijaloskog kontakta. Autor vidi ograničenost i nepotpunost još pomodnog Onjeginovog jezika i pogleda na svet, vidi njegovo smešno, odeblijalo i namešteno lice »Москвич в гарольдовом плаще«, »Слов модных полных лексикон?«, »Уж не пародия ли он?«), ali u isto vreme čitav niz suštinskih misli i pogleda on može da izrazi jedino pomoću tog »jezika«, i ne obazire se na njegovu istorijsku predodređenost kao celine. Takolik tudeg jezika — pogleda na svet, istovremeno i slikanog i slikajućeg, za roman je veoma tipičan; baš tom tipu pripadaju veliki romaneski likovi (na primer, lik Don Kihota). Ulazeći u sastav takve slike, direktna poetska (u najužem smislu) opisna i izražajna sredstva čuvaju to svoje direktno značenje, ali ona su u isto vreme »ograđena«, »osposobljena«, pokazana u svojoj istorijskoj relativnosti, ograničenosti, nepotpunosti —, ona su, da se tako kaže, u romanu samokritička. Ona i osvetljavaju svet, a i sama su osvetljena. Kao što se čovek do kraja ne uklapa u svoj realan položaj, tako se i svet ne uklapa do kraja u govor o njemu; svaki raspoloživ stil je ograničen, njime se valja koristiti sa ogradijanjem.

Slikajući »ograđujuće-govoreći« lik Onjeginovog »jezika« (usmerenog jezika-pogleda na svet), autor nije neutralan u odnosu na tu sliku: on u izvesnoj meri polemiše sa tim jezikom, osporava ga, u ponećem se, uz izvesne ograde, saglašava sa njim, pita ga, osluškuje, ali zajedno sa time ga i ismeva, parodijski preveličava i slično; drugim rečima, autor se nalazi u dijaloskom odnosu sa jezikom Onjegina, autor stvarno razgovara sa Onjeginom, a taj razgovor je suštinsko konstitutivan momentan kako čitavos romaneskog stila, tako i slike jezika Onjegina. Autor slika taj jezik govoreći sa njim, razgovor ulazi u unutrašnjost slike jezika, dialogizira tu sliku iznutra. Takve su sve suštinske romaneskne slike, to su unutrašnje dialogizirane slike tudeg jezika, stolova, pogleda na svet (neodelejive od konkretnog jezičkog, stilističkog ovlašćenja). Vladajuće teorije poetske slikovnosti savršeno su nemoćne pri analizi tih složenih unutrašnjih dialogiziranih slika jezika.

Analizirajući Onjegina, lako se može ustavoviti da, osim slike jezika Onjegina i jezika Lenskog, postoji još i, u većoj meri složena, slika jezika Tatiane, u čijoj osnovi leži svojevrsno unutrašnje dialogizirano siedinjavanje maštalačko sentimentalnog, ričardsonovskog jezika »среске господиће«, sa narodnim jezikom dadilinih baiki i životnih priča, seljačkih pesama, gatania i sl. Ograničeno i skoro smešno, staromodno u tom jeziku siedinjuje se sa bezgranično ozbiljnom i direktnom istinom narodnog jezika. Autor ne samo da slika taj jezik, on i stvarno govor i njime. Značajni delovi romana dati su u zoni Taniinog glasa (ta zona, kao i zone drugih junaka, ni kompoziciono ni sintaktički nije izdvojena u autorovom jeziku, to je čisto stilistička zona).

Osim zona junaka koje obuhvataju znan deo autorovog jezika u romanu, u Onjeginu nalazimo pojedine parodijske stilizacije, koje pripadaju raznim pravcima i žanrovima epoha (na primer, parodija neoklasicističkog evskog početka, parodijski eritaf i sl.). Autore lirske digresije nisu lišene parodijsko-stilizirajućih ili parodijsko-polemičkih trenutaka, u nekim svojim delovima one ulaze u zone junaka. Na taj način lirske digresije u romanu iz stilističkog aspekta principijelno se razlikuju od Puški-

nove stvarne lirike. To nije lirika, to su romanescni oblici lirike (i pesnika liričara). Kao rezultat pažljive analize skoro čitav roman se raspada na slike jezika povezane među sobom, i sa autorom, svojevrsnim dijaloškim odnosima. Ti jezici se javljaju prvenstveno kao usmeračke, žanrovske i suštinske raznolikosti literarnog jezika epohe, jezika koji nastaje i koji se obnavlja. Svi ti jezici sa svim svojim direktnim izražajnim sredstvima postaju ovde predmet izražavanja, ovde su prikazani kao slike jezika, karakterno-tipične slike, ograničene, a ponекад skoro smešne. Ali, u isto vreme, ti naslikani jezici u znatnoj meri i sami slikaju. Autor učestvuje u romanu (on je u njemu svuda prisutan) skoro bez sopstvenog direktnog jezika. Jezik romana je sistem dijaloški uzajamno sve osvetljavajućih jezika. On se ne može opisati i proanalizati kao jedan i jedinstveni jezik.

Zaustaviću se na još jednom primeru. Evo četiri odlomka iz raznih glava *Onjegina*:

- 1) Так думал молодой повеса...
- 2) ...Младой певец
Нашел безвременный конец...
- 3) Пою приятеля младого
И множество его причуд...
- 4) Что ж, если вашим пистолетом
Сражен приятель молодой...¹⁾

Ovde u dva slučaja vidimo crkvenoslovensku formu »младой» i u dva slučaja punoglasnu rusku formu »молодой». Možemo li reći da obe forme pripadaju istom autorskom jeziku i istom autorskem stilu, a da se odašira jedna ili druga od njih, recimo »radi metra«? Takvo tvrdjenje bi bilo besmislica. Međutim, u sva četiri slučaja se radi o autorskom govoru. Ali, analiza nas uverava da sve te forme pripadaju raznim stilističkim sistemima romana.

Reči »младой певец» (drugi odlomak) nalaze se u zoni Lenskog, date su u njegovom stilu, to jest u donekle arhaičnom stilu sentimentalnog romantizma. Potrebno je reći da reči »петь» i »певец» u smislu »pisati stihove» i »pesnik» Puškin upotrebljava u zoni Lenskog ili u drugim parodijskim ili objektivističkim zonomama (sām Puškin za Lenskog kaže »так он писал...»). Scena dvoboja i plać za Lenskim »Арзузя мои, вам жаль поэта...» itd.) u dobrom delu su izgrađeni u zoni Lenskog, u njegovom poetskom stilu, ali sve vreme se meša autorov realistički i trezven glas; partitura tog dela romana je veoma složena i interesantna.

Reči »пою приятеля младого» (treći odlomak) ulaze u parodijsku travestiju neoklasicističkog epskog uvida. Potreba da se pribegne parodijskoj travestiji objašnjava se nestilskim spajanjem arhaične uživljene reči »младой» i niske reči »приятель».

Reči »молодой повеса» i »приятель молодой» nalaze se u ravni direktnog autorgovog govoru, zadržanog u duhu familijarnog govorog stila književnog jezika epohe.

Znači, razne jezičke i stilističke forme pripadaju različitim sistemima jezika romana. Ako bismo uništili sve intonacione nadnike, sve odlike glasova i stilova, svu raznolikost odstojanja naslikanih jezika od direktnog autorovog govoru, dobili bismo bestilan i besmislen konglomerat raznih jezičkih i stilističkih *formi*. Jezik romana se ne može položiti u jednu ravan, stegnuti u jednu pravu. To je sistem ravnih koje se sekuti. U *Onjeginu* skoro ni jedna reč nije direktna Puškinova reč u bezuslovnom smislu, kao što je to u njegovoj lirici ili poemama. Zbog toga u romanu nema jedinstvenog stila i jezika. U isto vreme, postoji jezički (filološko-ideološki) centar romana. Autora, kao tvorca romanescne celine, nemoguće je naći u bilo kojoj jezičkoj plohi: on se nalazi u organizacionom centru, preseku ravnih. A različite ravninu su u različitim stepenima udaljene od tog autorskog centra.

Bjelinski je Puškinov roman nazvao »enciklopedijom ruskog života«. A to nije neka večno postojeća enciklopedija. Ruski život ovde govori svim svojim glasovima, svim jezicima i stilovima epohe. U romanu književni jezik nije postavljen kao jedinstven, potpuno gotov i nesporan jezik — on je predstavljen u svom živom neskladu, u svom nastajanju i obnavljanju. Autorov jezik teži da nadraste površinsku »literarnost« odumirućih, zastarelih stilova, modernih jezika književnih pravaca i da se obnovi na račun elemenata narodnog jezika (ipak ne na račun vulgarnog i grubog ne-sklađa).

Puškinov roman je samokritika književnog jezika epohe ostvarena putem uzajamnog osvetljavanja svih njegovih osnovnih žanrovske, stilističke i suštinske raznolikosti. Ali, to nije apstraktno lingvističko uzajamno osvetljavanje: slike jezika su nedvojive od slike pogleda na svet i njihovih živih nosilaca — ljudi koji misle, govoraju i deluju u socijalno i istorijski konkretnom položaju. Iz stilističkog aspekta, pred nama je složeni sistem slike jezika epohe obuhvaćen jedinstvenim dijaloškim kretanjem, a pri tome su razni »jezici« različito udaljeni od objedinjavajućeg umetničko-ideološkog centra romana.

Stilistička konstrukcija *Evgenija Onjegina* je tipična za svaki izvorni roman. Svaki roman je u manjoj ili većoj meri dijalogiziran sistem slike jezika, stilova, konkretnih i neodvojivih od jezika saznanja. Jezik u romanu ne samo da izražava, nego je i sam predmet izražavanja. Romanescni jezik je uvek samokritičan.

Time se roman principijelno razlikuje od direktnih žanrova — od epske poeme, lirike, stroge drame. Sva direktna slikovna i izražajna sredstva tih žanrova, pa i sami žanrovi, ulaze u roman postajući u njemu predmet izražaja. U romanescnim uslovima svaki direktan govor — epski, lirski, strogo dramatičarski — u većoj ili manjoj meri se objektivizira, postaje ograničen i — najčešće — smešan u toj ograničenosti slikom.

Specifične slike jezika i stilova, organizacija tih slika, njihova tipologija (one su veoma raznolike), spajanje slike jezika u romanescnu celinu, prelazi i prebacivanja jezika i glasova, njihova dijaloška korelativnost — to su osnovni problemi izučavanja jezika u romanu.

¹⁾ Певao je ljubav, ljubavi poslušan,

I pesma mu je bila jasnna
Kao misli device prostodušne,
Kao dečji san, kao luna ...

²⁾ Tako je pisao mutno, milako ...

³⁾ Ko je živeo i mislio, u duši
Ne može da ne prezire ljude;
Ko je osećao, toga plasi
Sablast nepovratnih dana,
Za njega već nema čarolija,
Grize ga sećanja zmija,
Njega kajanje guši.

⁴⁾ Razgovoru sve to često
Prelepje ukrase daje

⁵⁾ »Moskovljani u Haroldovom plaštu«, »Pomodnih reči pun leksikon«, »Zar nije parodija on?«

⁶⁾ 1) Tako je mislio mladi vragolan ...

²⁾ Pesnika mlađanog
Prevremeni kraj je stigo ...

³⁾ Opevam prijatelja mlađanog
I mnoštvo njegovih čudi ...

⁴⁾ Šta ako je vašim pištoljem
Ubijen prijatelj mladi ...

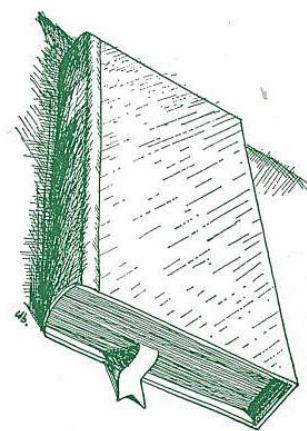
⁷⁾ »Prijatelji moji, za pesnikom tužite ...«

(Iz „Вопросы литературы“)

Preveli sa ruskog
GORDANA STOKOVIĆ-BADNJAREVIĆ
ALEKSANDAR BADNJAREVIĆ

PAVLE KOVACHEVIC

do sarkazma i napred

dok nam rasvetljava mrak, sunce nam zvezde pomračuje.

srećni pucaju u prazno.

narode, okupljaj se oko lomače.

i posle smrti diktatora mora se dugo plakati.

kad pravda kasni, svi usporavaju korake.

nevini su krivi što se ništa ne rađa.

nadahnite me, bogovi, da bih imao snage da vas savladam.